

УДК 904(477.46)–029:7.071.1Шевченко

Надія Кукса
(Чигирин)

СТАРОЖИТНОСТІ ЧИГИРИНЩИНИ В МАЛЯРСЬКІЙ СПАДЩИНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Улітку 1845 року Археографічна комісія відрядила Тараса Шевченка як позаштатного співробітника на Чигиринщину. Художник отримав завдання виявити та замалювати найзначиміші пам'ятки старовини. Під час цієї короткотривалої подорожі він зобразив старожитності Чигиринського краю. Серія малюнків ввійшла до альбому 1845 року.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Археографічна комісія, старожитності Чигиринського краю, альбом 1845 року.

Летом 1845 года Археографическая комиссия отправила Тараса Шевченко как внештатного сотрудника на Чигиринщину. Художник получил задание выявить и зарисовать наиболее значимые памятники старины. В процессе этого кратковременного путешествия он изобразил достопримечательности Чигиринского края. Серия рисунков вошла в альбом 1845 года.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Археографическая комиссия, достопримечательности Чигиринского края, альбом 1845 года.

In the summer of 1845, the Archaeographical Committee sent Taras Shevchenko, as its non-staff worker, on a mission to Chyhyryn Land for surveying the monuments. During this short-term trip, he portrayed the antiquities of Chyhyrynshchyna. A series of pictures has become a part of the 1845 album.

Keywords: Taras Shevchenko, Archaeographical Committee, Chyhyryn Land antiquities, 1845 album.

Старожитності Чигиринщини завжди привертали до себе увагу істориків, етнографів, письменників, поетів, художників – патріотично налаштованих людей, небайдужих до славної минувшини краю. Вони зберегли, прославили, спопуляризували найяскравіші сторінки історії колишньої козацької вольниці. Своє слово про Чигиринський край сказали історики – Д. Бантиш-Каменський, П. Куліш, М. Максимович, М. Костомаров, Д. Дорошенко, В. Антонович, етнографи – П. Чубинський, Б. Грінченко, Марко Вовчок та багато інших подвижників, які є гордістю української нації.

Без перебільшення можна відзначити, що ніхто з видатних особистостей минулого й сучасності в популяризації старожитностей Чигиринщини поки що не досягнув тієї довершеності, як це вдалося Тарасові Шевченку.

Утративши свою значимість і велич після смерті Богдана Хмельницького, у часи Руїни Чигирин, Суботів практично зникають з історичної мапи України, а відродившись, уже не досягають колишнього розквіту.

На час відвідин Т. Шевченком колишня заміська резиденція великого гетьмана Суботів виглядала як звичайне провінційне село. Про славу минувшину нагадували лише руїни замку Хмельницьких та запустила усипальниця гетьмана, що піднімалася над селом як німий докір невдячним нащадкам, котрі не шанують і не бережуть святинь вітчизняної історії.

Що побачив Т. Шевченко на місці гетьманської садиби, можемо уявити завдяки опису, уміщеному в одному з березневих чисел «Киевских губернских ведомостей» за 1846 рік: «Місце, що його займає будинок і церква Богдана Хмельницького, становить значне узвишся, з якого відкривається вид на весь Суботів і далекі тясминські луки. Місце, на якому стоїть церква, ще вище, ніж будинок Хмельницького. Ще вісім років тому залишалися від цього будинку руїни стін заввишки із сажень, але невігластво допустило розібрати їх для фундаменту під церкву Медведівського монастиря. Тепер на місці будинку Хмельницького стоїть стодола. Подекуди вгадуються сліди фундаменту по цеглинах, що вибиваються з-під трави» [2].

У 40-х роках ХІХ ст. Т. Шевченко двічі побував на Чигиринщині. Короткочасне перебування митця в краї у вересні 1843 року недостатньо досліджене, проте наявні відомості дозволяють зробити висновок, що цього разу поет побував у Суботів та в Чигирині. Можливо, що Т. Шевченко встиг замалювати їхній загальний вигляд. Принаймні 1844 року в проспекті, надрукованому на зворотному боці «Живописної України», художник обіцяв передплатникам у 1845 році види Чигирини й Суботова [1, с. 157].

На жаль, малюнки, виконані Т. Шевченком у 1843 році, до нас не дійшли. В альбомі 1839–1843 років вони відсутні. Отже, вірогідно, що міг існувати ще один альбом з малюнками, виконаними Т. Шевченком у Суботів та Чигирині.

Улітку 1845 року Археографічна комісія відрядила Т. Шевченка як позаштатного співробітника «для знімань з предметних пам'яток» на Чигиринщину для змалювання пам'яток старовини [5, с. 69]. Зважаючи на вплив результатів цієї експедиції на висвітлення досліджуваної нами проблеми, вважаємо за доцільне детальніше зупинитися на них.

Враження, отримані під час першої подорожі на Чигиринщину, значно підсилені наступними відвідинами, вилилися в цикл художніх творів, які мають пізнавально-історичну цінність дотепер. Мало того, через суспільно-політичні обставини, що склалися згодом навколо окремих пам'яток, роботи Т. Шевченка стали єдиним взірцем для їхньої реставрації (Свято-Троїцька церква – акварель «Мотрин монастир»), відродження («Чигиринський монастир дівочий»), а то й рідкісною згадкою про їх існування (акварель «Богданові руїни в Суботіві»).

На думку знавців регіональної історії, надмогильні хрести біля Свято-Іллінської церкви в Суботіві не були знищені під час антирелігійної кампанії 30-х років ХХ ст. лише тому, що їх зобразив Т. Шевченко (сепія «В Суботіві. Кам'яні хрести»), адже на старому церковному цвинтарі на той час збереглося чимало подібних хрестів. Їх демонтували, розбили й заклали в підмурки сільського клубу.

Як уважає більшість біографів, Т. Шевченко і під час свого другого візиту до Чигирини, Суботова та Холодного Яру не мав змоги зупинитися там надовго. На перешкоді став надзвичайно напружений ритм цього періоду його життя. Проте це не завадило появі з-під пензля художника, крім згадуваних нами, інших неперевершених акварелей: «Чигирин з Суботівського шляху», «Будинок Хмельницького в Суботіві», «Богданова церква в Суботіві» та сепії «В Суботіві. Кам'яні хрести».

За короткий термін Т. Шевченко зумів зобразити куточки краю, які, очевидно, найбільше його вразили. Як уважають фахівці, один такий малюнок випускник Ака-

демії мистецтв міг виконати за півгодини. Не беремося судити, як було насправді, однак упевнено можемо стверджувати, що всі роботи з'явилися на світ під впливом великого натхнення. І свідченням цього є не лише прояви високого професіоналізму під час виконання малюнків.

Логічним видається припущення, що на акварелі «Богданові руїни в Суботові» на краю схилу в ледь помітній постаті, що ніби зливається з тлом хмарного неба, митець зобразив себе. На користь цієї версії виступає і сама статура чоловіка, і його одяг; та й у руках, напевно, він тримає аркуш паперу й олівець [3, с. 17–21].

Візит Т. Шевченка до Суботова був більш ніж своєчасний. Адже художникові поталанило замалювати залишки оборонних споруд замку Хмельницьких незадовго до їхнього знищення. Контури Іллінської церкви, що бовваніють на задньому плані акварелі, дали дослідникам змогу визначити в майбутньому точне місце розташування однієї зі споруд укріплень [4, с. 36].

Згадувану роботу Т. Шевченка «Будинок Хмельницького в Суботові», на жаль, поки що не віднайдено, і вона вважається втраченою.

Особливо вразив поета вигляд Іллінської церкви, що зяяла вибитими шибками вікон, похилений хрест аж ніяк не вписувався в колишню славу не так давно міцної оборонної споруди.

Акварель «Богданова церква в Суботові» справляє доволі гнітюче враження. Дерев'яні конструкції церкви, очевидно, зогнили, а склепіння дало поперечні тріщини. Прилегла територія поросла високою травою та бур'янами. Відчувається, що в цей час церква взагалі не діяла – ледь помітно стежку, яка веде до дверей храму. Безлюдним видається простір, що видніється за спорудою. Та й не дивно. Адже на час візиту митця, як свідчать архівні документи, усипальниця гетьмана вже три десятиліття була приписною до Свято-Михайлівської приходської цвинтарної церкви й конче потребувала реставрації [Держархів Черкаської обл., ф. 660, оп. 2, спр. 34, арк. 1–4].

Враження, отримані від побаченого в Суботові, невдовзі знайшли поетичне втілення в рядках містерії «Великий льох».

Митець виконував багато замальовок навколишніх краєвидів, портрети селян, які відразу ж роздаровував. Існують перекази, що в холоднорських селах ще під час німецької окупації 1941–1943 років в багатьох оселях зберігалися малюнки, виконані рукою Т. Шевченка. Проте більшість із них загинула під час каральних акцій загарбників [3, с. 129–130].

До цього часу в родині Марії Федорівни Щербини (1927 р. н.) з Чигирини дбайливо зберігаються родинні перекази про спілкування з Т. Шевченком. Саме з їхнього двору було виконано малюнок «Чигрин з Суботівського шляху» (ПМА, ЦМФ).

Слід зауважити, що тема перебування Т. Шевченка на Чигиринщині знайшла відображення у творчості сучасних художників. Заслужують на увагу роботи Ф. Хохлова «Шевченко малює Богданову церкву» та М. Малярчука «У Богдановій столиці. (Чигиринська осінь 1843 року)».

Відвідини Т. Шевченком Чигиринщини ще не повністю досліджені, а тому містять багато протиріч. Істотною допомогою у вивченні цієї важливої віхи життя митця й історії краю є факсимільне видання альбомів художніх творів Т. Шевченка, які переконливо ілюструють його подорож Україною.

Мистецькі твори Т. Шевченка не втрачають своєї актуальності для сучасних дослідників різних напрямів. Його роботи «Чигринський монастир дівочий» та «Мотрин монастир» вважаються найдавнішими відомими на сьогодні зображеннями архітектурних ансамблів православних обителів, фундованих за козацької доби, які зазнали остаточного спустошення за радянських часів.

Завдяки виконаному Т. Шевченком зображенню Свято-Троїцької церкви Мотринського монастиря стали можливими її реставрації 1968-го та 1990-х років.

У проведенні реставраційно-відновлювальних робіт у Свято-Іллінській церкві та на прилеглий до неї території, що мали місце згідно з Державною програмою «Золота

підкова Черкащини» в 2006–2009 роках, реставратори постійно зверталися до акварелей Т. Шевченка.

На початку листопада 2006 року поблизу храму встановили хрест, що символізує відродження духовності населення краю. На думку авторів проекту, подібний хрест на тому самому місці проглядається на малюнку Т. Шевченка «Богданова церква в Суботіві».

Щороку Чигиринщину відвідують понад 100 тисяч гостей з різних куточків України, з близького й далекого зарубіжжя. Відрадно, що поряд з ознайомленням із козацькими старожитностями, екскурсанти виявляють глибоке зацікавлення перебуванням Т. Шевченка на Чигиринщині.

Як бачимо, Чигиринщина, поряд зі Звенигородщиною та Канівщиною, має багатий потенціал шевченківських місць.

Науковці Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» розробили екскурсійний маршрут «Чигирин – Суботів – Холодний Яр», до якого органічно вписуються шевченківські місця, та тематичну екскурсію «Шевченковим шляхом по Чигиринщині», проілюстровані мистецькими творами Т. Шевченка, що значно підсилює інтерес до старожитностей Чигиринського краю.

1. *Жур П.* Літо перше. – К., 1979.
2. Киевские губернские ведомости. – 1848. – 8 марта.
3. *Кузик Б., Білошапка В.* Голоківка – серце Холодного Яру. – Сміла, 2004.
4. *Логвин Г.* Чигирин. Суботів: архітектурно-історичний нарис. – К., 1954.
5. Т. Г. Шевченко. Документи та матеріали до біографії. – К., 1975.

Скорочення

ПМА – польові матеріали автора

ЩМФ – Щербина Марія Федорівна, 1927 р. н., мешканка м. Чигирин Черкаської обл.